

Γιώργος Πάλλης*

Η ΔΩΡΕΑ 105 ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΑΣ
ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟ 1904

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ εν λειτουργία ανδριακή μονή, της Ζωοδόχου Πηγής ή Αγίας,¹ αποτελούσε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα τη μεγαλύτερη και πλουσιότερη στο νησί. Το μέγεθος της περιουσίας της εντός και εκτός της Άνδρου, η δραστήρια διαχείριση από τους μοναχούς της, αλλά και ο σεβασμός που έτρεφαν προς αυτήν οι πιστοί, αποτυπώνονται στο πλήθος των κειμηλίων που αποθησαυρίστηκαν από τον 16ο αιώνα και εξής στο σκευοφυλάκιο και τη βιβλιοθήκη της: αργυρά εκκλησιαστικά σκεύη, χρυσοκέντητα άμφια, χειρόγραφοι κώδικες και έντυπα βιβλία, συνιστούν σήμερα ένα σύνολο ιδιαίτερα πολύτιμο για την έρευνα της ιστορίας της μονής και κατ' επέκταση του νησιού, αλλά και για τη μελέτη της θρησκευ-

---

* Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ευχαριστώ τον Δημήτρη Κυρτάτα που διάβασε το δοκίμιο του κειμένου και έκανε χρήσιμες επισημάνσεις.

1. Η πρώτη μνεία της μονής σε γραπτές πηγές ανάγεται στο 1533 (Δ. Ι. Πολέμης, *Οι αφεντότοποι της Άνδρου*, Άνδρος 1995, 50-51). Η μονή εκτενής μελέτη για την ιστορία της είναι αυτή του Δημητρίου Πασχάλη («Μονή Ζωοδόχου Πηγής ή Αγίας», *Ανδριακά Χρονικά* 10 (1961) 11-172), που πρόσφατα – το 2016 – ανατυπώθηκε αυτοτελώς από την ίδια τη μονή. Είναι προφανές ότι απαιτείται μία νέα, συνθετική προσέγγιση της ιστορικής παρουσίας της Αγίας, υπό το φως μάλιστα των πολλών εγγράφων του αρχείου της που έχουν εν τω μεταξύ δημοσιευθεί, κυρίως από τον Δημήτριο Πολέμη (βλ. πρόσφατα τους *Αφεντότοπους και τα Ανέκδοτα Ανδριακά Έγγραφα του δεκάτου έκτου αιώνας*, Άνδρος 1999).

τικής τέχνης στους μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως χρόνους.

Χάρη στη μέριμνα του ιστορικού της Άνδρου Δημητρίου Πολέμη, τα κειμήλια που σώζονται ως τις μέρες μας στην Αγία έχουν καταγραφεί και φωτογραφηθεί σχολαστικά. Ο κατάλογός τους εκδόθηκε το 2007 από την Καίρειο Βιβλιοθήκη,² μαζί με εκείνους των κειμηλίων των μονών Παναχράντου και Αγίου Νικολάου. Σύμφωνα με την καταγραφή, στη μονή Αγίας θησαυρίζονται 287 έργα μεταλλοτεχνίας, 80 χρυσοκεντητικής, 29 εικόνες, 19 ξυλόγλυπτα, ενώ υπάρχουν και ορισμένα αντικείμενα νεώτερων χρόνων, ποικίλων χρήσεων. Χρονολογικά τοποθετούνται από τον 16ο αιώνα και εξής, με τα περισσότερα να ανήκουν στον 17ο και τον 18ο, όταν η μονή έφτασε στο απόγειο της ακμής της.

Υπάρχει όμως και ένας σεβαστός αριθμός κειμηλίων τα οποία εδώ και πολλά χρόνια βρίσκονται εκτός των τειχών της: πρόκειται για 105 αντικείμενα που η ίδια η μονή δώρισε το 1904 στο Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Αθήνα, τον «πρόγονο» του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. Στο τελευταίο παραμένουν μέχρι σήμερα και ορισμένα κοσμούν τη μόνιμη έκθεσή του, η οποία στεγάζεται στο μέγαρο «Ιλίσσια» της δούκισσας της Πλακεντίας, στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας. Στο κείμενο που ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να ανασυνθέσουμε το χρονικό αυτής της δωρεάς, που αποτελεί σταθμό στην ιστορία της μονής και της πολιτιστικής κληρονομιάς της Άνδρου, γενικότερα.

Η μονή της Αγίας στις αρχές του 20ού αιώνα

Την εποχή της δωρεάς των κειμηλίων, το 1904, η Αγία διένυε το τελευταίο διάστημα της λειτουργίας της ως ανδρώα μονή, καθώς το 1927 διαλύθηκε και επανασυστήθηκε έναν χρόνο μετά ως γυναικεία.

---

2. Ν. Φύσσας, *Μεταβυζαντινά κειμήλια της Άνδρου, Ανδριακά Χρονικά* 41, Άνδρος 2007, 111-197, εικ. 6-7, 13-19, 23-24, 33-34, 36, 39-42, 47-48. Την καταγραφή έφερε εις πέρας ο αρχαιολόγος Νικόλαος Φύσσας με τη συνδρομή των τότε μοναζουσών και του ηγουμένου της μονής Αγίου Νικολάου στα Σόρα πατρός Δωροθέου Θέμελη.

Το δυναμικό της πρέπει να περιλάμβανε τότε γύρω στους είκοσι μοναχούς – στην απογραφή του πληθυσμού του 1896 αριθμούσε είκοσι τέσσερις άρρενες ενοίκους, στους οποίους όμως θα περιλήφθηκαν και λαϊκοί απασχολούμενοι σε αυτήν (καταμετρήθηκαν δε και τέσσερις γυναίκες).³ Ηγούμενος της αδελφότητας ήταν ο καταγόμενος από το Κόρθι Αγαθόνικος Κουτός, ο οποίος είχε διαδεχτεί το 1901 τον Μεθόδιο Ψωμά (ο οποίος επανήλθε στην ηγουμενεία το 1906, για σύντομο διάστημα). Η μονή λειτουργούσε με το λεγόμενο ιδιόρρυθμο σύστημα, το οποίο διαδόθηκε ιδιαίτερα κατά την τουρκοκρατία. Σύμφωνα με αυτό, οι μοναχοί μπορούσαν να διαθέτουν προσωπική περιουσία και φρόντιζαν ατομικά για τη διατροφή τους.

Εικόνες του μοναστηριακού βίου στην Αγία κατά τα χρόνια αυτά κατέγραψε ο αμερικανός ελληνιστής και διπλωμάτης James Irving Manatt, ο οποίος την επισκέφθηκε το 1892.⁴ Το σχετικό απόσπασμα από το βιβλίο του *Aegean Days*,⁵ αποτελεί την πιο διεξοδική μαρτυρία για την κατάσταση της μονής στο πέρασμα από τον 19ο στον 20ό αιώνα. Τον Mannat υποδέχτηκαν και φιλοξένησαν αρχοντικά οι μοναχοί, με επικεφαλής τον νεαρό ηγούμενο Μεθόδιο. Ο επισκέπτης παρατήρησε σημάδια παρακμής, όπως για παράδειγμα την εγκατάλειψη ενός σημαντικού μέρους του συγκροτήματος, που ήταν πλέον ερειπωμένο. Όπως σημειώνει πάντως, η περιουσία της Αγίας εξακολουθούσε να είναι σημαντική: της ανήκε σχεδόν όλη η καλλιεργήσιμη γη στην περιφέρεια του Γαυρίου, ενώ τα ετήσια εισοδήματά της ανέρχονταν σε δεκατρείς χιλιάδες δραχμές.⁶

Η μονή είχε ήδη γίνει γνωστή στους επιστημονικούς κύκλους για τον πλούτο των χειρογράφων της βιβλιοθήκης της, τον πρώτο κατάλογο των οποίων συνέταξε ο επίσκοπος πρώην Σταυρουπόλεως

3. Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού κατά την 5η-6η Οκτωβρίου 1896, Μέρος Β', εν Αθήναις 1897, 122.

4. Την άφιξη και την παραμονή του Manatt στο Μπατσί περιγράφει και σχολιάζει ο Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, «Ένας Αμερικανός στο Μπατσί το 1892», *Νήσος Άνδρος* 7 (2013) 99-108.

5. J. Irving Manatt, *Aegean Days*, Boston 1914, 76-83.

6. Το ίδιο ποσόν αναφέρει ναρίτερα ο Αντώνιος Μηλιαράκης (*Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος: Άνδρος, Κέως*, εν Αθήναις 1880, 103)· πιθανώς από αυτόν το άντλησε ο Manatt.

Κωνστάντιος Μπληζιώτης και δημοσίευσε ο Αντώνιος Μηλιαράκης το 1880.⁷ Έναν χρόνο αργότερα, ο τελευταίος εξέδωσε το χειρόγραφο της παραλλαγής του έπους του Διγενή Ακρίτα, που είχε ανακαλύψει ο Μπληζιώτης στην Αγία.⁸ Το 1888 ο Ιωάννης Τζέτζης, ένας θεωρητικός της εκκλησιαστικής μουσικής, μελέτησε και δημοσίευσε τέσσερα χειρόγραφα ψαλτικής, φιλοξενούμενος επί δεκαπενθήμερο στη μονή.⁹ Το 1897, με τη συνδρομή του ηγουμένου Μεθοδίου Ψωμά, ο Σπυρίδων Λάμπρος κατέγραψε εκ νέου και με επιστημονική μεθοδολογία τα χειρόγραφα της μονής, τον κατάλογο των οποίων εξέδωσε το επόμενο έτος.¹⁰

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο πλούτος των κειμηλίων της Αγίας είχε γίνει λοιπόν γνωστός στους κύκλους των μελετητών της βυζαντινής φιλολογίας και τέχνης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη από το 1880, με αφορμή τον πλούτο των σκευοφυλακίων και των βιβλιοθηκών των ανδριώτικων μονών, ο Μηλιαράκης σημείωνε την αναγκαιότητα της ίδρυσης εκκλησιαστικού μουσείου.¹¹ Όπως προκύπτει δε από τα γραφόμενα των ίδιων των μελετητών που αναφέρθηκαν παραπάνω, η ίδια η μονή Αγίας ήταν εξαιρετικά φιλόξενη και πρόθυμη να θέσει στη διάθεση της έρευνας τα κειμήλιά της. Οι συνθήκες ήταν επομένως οι πλέον πρόσφορες για τη μεγάλη δωρεά του 1904.

7. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά*, ό.π., 161-181.

8. Α. Μηλιαράκης, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας. Εποποιία βυζαντινή της 10ης εκατονταετηρίδος κατά το εν Άνδρω ανευρεθέν χειρόγραφον*, εν Αθήναις 1881.

9. Ι. Δ. Τζέτζης, «Τα μουσικά χειρόγραφα της εν Άνδρω μονής Ζωοδόχου Πηγής ή Αγίας», *Παρνασσός* 12 (1888) 134-149. Το σύνολο των μουσικών έργων που σώζονται στην Αγία, μαζί με εκείνα των άλλων μονών του νησιού, επανεξέτασε πρόσφατα ο Εμμ. Στ. Γιαννόπουλος, *Τα χειρόγραφα ψαλτικής τέχνης της νήσου Άνδρου. Αναλυτικός περιγραφικός κατάλογος*, *Ανδριακά Χρονικά* 36, Άνδρος, 2005.

10. Σπ. Π. Λάμπρος, «Κατάλογος των εν τη κατά την Άνδρον μονή της Αγίας κωδίκων», *Επετηρίς Φιλολογικού Συνλόγου Παρνασσού Β'* (1898) 134-244. Ο κατάλογος εκδόθηκε και αυτοτελώς, το ίδιο έτος.

11. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά*, ό.π., 106-107.

Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία και το Μουσείο της

Ο παραλήπτης της δωρεάς της μονής, η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, είχε ιδρυθεί το 1884 από μία ομάδα αθηναίων λογίων, ως αντίδραση στη γενικευμένη απαξίωση με την οποία αντιμετωπίζονταν τότε οι βυζαντινές αρχαιότητες και την επακόλουθη καταστροφή πολλών μνημείων και κειμηλίων αυτής της περιόδου.¹² Στην πρωτοβουλία πρωτοστατούσε ο θεολόγος Γεώργιος Λαμπάκης (1854-1914),¹³ ο οποίος διετέλεσε επί πολλά χρόνια έφορος του Μουσείου και γενικός γραμματέας της Εταιρείας και έφερε εις πέρας ένα τιτάνιο έργο καταγραφής, περισυλλογής και φωτογράφησης βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων κάθε είδους, εντός και εκτός του μικρού τότε ελληνικού βασιλείου.

Παρόλο που δεν απέκτησε ποτέ την επιρροή και την οικονομική δύναμη της πανίσχυρης εκείνη την εποχή εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας – που ήταν αφοσιωμένη αποκλειστικά στις κλασικές αρχαιότητες –, η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία πέτυχε να αλλάξει τη στάση των κρατικών αρχών απέναντι στη πολιτιστική κληρονομιά του Μεσαίωνα, να διασώσει πολλά μνημεία και να συμβάλει αποφασιστικά στη θεμελίωση και την ανάπτυξη της επιστήμης της βυζαντινής αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Προς αυτό βάρυναν η έντονη και πολυεπίπεδη δραστηριότητα της Εταιρείας, η επίσημη προσαασία που απολάμβανε από τη βασίλισσα Όλγα, της οποίας ο Λαμπάκης ήταν ιδιαίτερος γραμματέας, και η υποστήριξη που της παρείχαν οι κρατικές και εκκλησιαστικές αρχές.

12. Για την ιστορία της Εταιρείας, βλ. Έκθεση για τα εκατό χρόνια της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Κατάλογος, Αθήνα, 1985· Δ. Κωνσταντίος, *Η ιστορία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα, 2009· Ε.-Α. Χλέπα, *Τα βυζαντινά μνημεία στη νεότερη Ελλάδα. Ιδεολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων, 1833-1939*, Αθήνα, 2011, 66-69.

13. Για τον Γεώργιο Λαμπάκη και το έργο του, βλ. Ο. Γκράτζιου, «“Πρὸς δόξαν τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος”». Το Χριστιανικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον και ο Γεώργιος Λαμπάκης», στο Ό. Γκράτζιου – Α. Λαζαρίδου (επιμ.), *Από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο (1884-1930). Κατάλογος έκθεσης* (Αθήνα 29 Μαρτίου 2002 – 7 Ιανουαρίου 2003), Αθήνα, 2006, 41-46· Στ. Ν. Δελατόλας, *Αδελφοί Λαμπάκη. Ιωάννης – Γεώργιος – Εμμανουήλ*, Αθήνα, 2006, 29-246· Κωνσταντίος, *Ιστορία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, ό.π., 29-39.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης (1854-1914), γενικός γραμματέας και έφορος του μουσείου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Η επίσκεψή του στη μονή Αγίας στις 7 Οκτωβρίου του 1904 υπήρξε αποφασιστική για τη δωρεά των 105 κειμηλίων της στο μουσείο (φωτογραφία από την έκδοση Γεωργίου Λαμπάκη περιηγήσεις. Ημερολόγιο 2000, Αθήνα, 2000).

Ένας από τους πρώτους, ιδρυτικούς στόχους της Εταιρείας ήταν η ίδρυση μουσείου όπου θα συγκεντρώνονταν τα «εν Ελλάδα ή αλλοδαπού ευρισκόμενα έτι λείψανα της χριστιανικής αρχαιότητας».¹⁴ Η πρώτη έκθεση εγκαινιάστηκε με επισημότητα το 1890, παρουσία της βασιλικής οικογένειας. Το Μουσείο δεν είχε μόνιμη στέγη και μετακινήθηκε διαδοχικά από το κτήριο της Ιεράς Συνόδου στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και κατόπιν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπου παρέμεινε μέχρι το 1923. Η συλλογή του συγκροτήθηκε επί των ημερών του Λαμπάκη, ο οποίος εργάστηκε ακαταπόνητα για τον εμπλουτισμό της. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η εγκύκλιος που

14. «Καταστατικόν της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας», ΔΧΑΕ περ. Α', τ. Α' (1892) 6. Για το Μουσείο της Εταιρείας και την εξέλιξή του, βλ. Γ. Λαμπάκης, *Κατάλογος και ιστορία του Μουσείου της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης*, εν Αθήναις 1908². Ο. Γκράτζιου, «Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου: τα πρώτα χρόνια», *Μνήμων* 11 (1987) 54-73. Η ίδια, «“Προς δόξαν της τε εκκλησίας και της πατρίδος”», ό.π., 46-52.

εξέδωσε το 1890 η Εκκλησία της Ελλάδος, με την οποία κάλεσε τις κατά τόπους εκκλησιαστικές αρχές να παραδίδουν στο Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας τα πεπαλαιωμένα λειτουργικά σκέυη, άμφια, βιβλία και λοιπά κειμήλια που δεν ήταν πλέον σε χρήση από τους κληρικούς.¹⁵ Ακολούθησε, το ίδιο έτος, αντίστοιχη εγκύκλιος του υπουργείου των Εκκλησιαστικών προς τις μονές του κράτους.¹⁶

Η δωρεά της μονής Αγίας

Το 1904 ο Λαμπάκης πραγματοποίησε μια μακρά περιοδεία στα νησιά των Κυκλάδων. Τα πολυάριθμα ταξίδια του στην τότε ελληνική επικράτεια και σε περιοχές εκτός των συνόρων, όπου ανθούσαν ελληνορθόδοξες κοινότητες, είχαν ως τυπική αποστολή την προώθηση του φιλανθρωπικού έργου της βασίλισσας 'Ολγας· ο Λαμπάκης όμως επιδιόταν παράλληλα στην καταγραφή και φωτογράφιση μνημείων και φορητών αντικειμένων, συλλέγοντας συχνά και υλικό για το Μουσείο της Εταιρείας. Η κυκλαδική του περιοδεία του 1904 είχε ως τελευταίο σταθμό την Άνδρο: στις 7 Οκτωβρίου αποβιβάστηκε στο Μπατσί και κατευθύνθηκε στη μονή της Αγίας. Τη σύντομη επίσκεψή του περιγράφει ο ίδιος στο *Δελτίον* της Εταιρείας: «Αποβιβάσθέντες δ' εΐτα εις το χωρίον Μπατσί της Άνδρου, αυθωρεί επεσκέφθημεν την περί ώραν απέχουσαν Μονήν της Ζωοδόχου Πηγής ή Μονήν Αγίαν, μέγιστον θησαυρόν χειρογράφων, αμφίων και άλλων έργων της χριστιανικής τέχνης κατέχουσαν· λίαν δε φιλοτίμως οι εκείσε πατέρες πολύτιμα κειμήλια υπέρ του Μουσείου ημών εδωρήσαντο».¹⁷ Τα κειμήλια εισήχθησαν στο Μουσείο με τους αριθμούς καταγραφής 5072-5176.¹⁸

15. Γκράτζιου – Α. Λαζαρίδου (επ.), *Από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο*, ό.π., 226-227, αρ. 264.

16. Ό.π., 227, αρ. 265.

17. Γ. Λαμπάκης, «Μουσείον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Έκθεσις περί των του Μουσείου και Περιηγήσεις του έτους 1904», *ΔΧΑΕ* περ. Α', τ. ΣΤ' (1906) 13.

18. Γ. Λαμπάκης, «Δωρεαί εις το Χριστιανικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον κατά το έτος 1904», *ΔΧΑΕ* περ. Α', τ. ΣΤ' (1906) 20.

Η στοχευμένη επίσκεψη στην Αγία και ο αριθμός των κειμηλίων που αυτή δώρισε στο Μουσείο της Εταιρείας, υποδεικνύουν ότι θα είχε προηγηθεί μάλλον κάποια συνεννόηση μεταξύ του Γραμματέα της Εταιρείας και της μονής. Σχετική αναζήτηση μας στη σωζόμενη αλληλογραφία του Λαμπάκη δεν έχει αποδώσει προς το παρόν ανάλογα τεκμήρια. Ο ίδιος φωτογράφησε σε δύο λήψεις μία επιλογή από άμφια και κώδικες του σκευοφυλακίου της μονής.

Αν και δεν έχει μέχρι σήμερα δημοσιευθεί ένας αναλυτικός κατάλογος των αντικειμένων της δωρεάς, το περιεχόμενό της διαγράφεται με βάση εκείνα τα οποία έχουν μελετηθεί ή εκτεθεί. Μεγάλο της μέρος συνίσταται από υψηλής ποιότητας χρυσοκέντητα εκκλησιαστικά άμφια, όπως ωμοφόρια, επιτραχήλια, επιμανίκια και επιγονάτια, ορισμένα από τα οποία φιλοτεχνήθηκαν από επώνυμες κεντήτριες των χρόνων της τουρκοκρατίας. Τα παλαιότερα χρονολογούνται στον 16ο αι. και αντιπροσωπεύουν την επιβίωση της βυζαντινής παράδοσης στην τέχνη της χρυσοκεντητικής. Όπως μαρτυρούν οι επιγραφές που φέρουν, ορισμένα προορίζονταν για επώνυμους ιεράρχες, όπως το επιγονάτιο του μητροπολίτη Λαρίσης Νεοφύτου, του 17ου αι. Εκτός από τα άμφια, η δωρεά περιλαμβάνει ξυλόγλυπτα αντικείμενα, λειτουργικά σκεύη, καθώς και μία μήτρα χαρακτηριστικού του 1759, με απεικόνιση της Ζωοδόχου Πηγής και επιγραφή που αναφέρεται στη μονή.

Στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο

Αφότου ο Λαμπάκης έφυγε από τη ζωή, το 1914, η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία άρχισε να φυτοζωεί και κινδύνευσε να διαλυθεί. Η δραστηριότητά της επαναλήφθηκε σε νέες, περισσότερο στέρεες και επιστημονικές βάσεις από το 1923¹⁹ και το ίδιο έτος η συλλογή της παραχωρήθηκε στο νέο, κρατικό Βυζαντινό και Χριστιανικό Μου-

19. Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία συνεχίζει την επιστημονική της δράση μέχρι σήμερα, εκδίδοντας το ετήσιο *Δελτίον* της, διεθνώς γνωστό επιστημονικό περιοδικό των μελετητών της βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, και διοργανώνοντας το επίσης ετήσιο εαρινό συμπόσιο του συγκεκριμένου κλάδου.

σειό, στο οποίο και παραμένει μέχρι σήμερα. Τα κειμήλια της δωρεάς της Αγίας ακολούθησαν τις μετακινήσεις του ιδρύματος: από το ισόγειο του κτιρίου της Ακαδημίας Αθηνών (1923), στο μέγαρο της Δούκισσας της Πλακεντίας (1930) και στην εκεί υπόγεια επέκταση του Μουσείου, που εγκαινιάστηκε το 2004. Ιδιοκτήτης τους εξακολουθεί τυπικά να είναι η από το 1904 δωρεοδόχος Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία,²⁰ αλλά δεν τίθεται θέμα αλλαγής του παρόντος καθεστώτος και της παραμονής και έκθεσής τους στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, με την ευθύνη του Υπουργείου Πολιτισμού.

Τα αντικείμενα της δωρεάς δεν εκτέθηκαν ποτέ στο σύνολό τους στο Βυζαντινό Μουσείο – ο μεγάλος αριθμός και οι διαφορές ως προς το είδος τους δεν θα επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Τα σημαντικότερα εντάχθηκαν στην πρώτη μόνιμη έκθεση του Μουσείου, που οργάνωσε ο Γεώργιος Σωτηρίου και εγκαινιάστηκε το 1930. Με την τελευταία επανέκθεση των συλλογών, ορισμένα από τα κειμήλια της Αγίας εκτίθενται μόνιμα στο κοινό, όπως ένας μεγάλος ξυλόγλυπτος σταυρός ευλογίας του 17ου αιώνα, μία λόγχη και κοχλιάρια θείας μετάληψης του 17ου-18ου αιώνα, και ένα χρυσοκέντητο επιτραχήλιο του 16ου.

Συχνή είναι όμως τα τελευταία χρόνια η παρουσία έργων της δωρεάς σε περιοδικές εκθέσεις που διοργανώνονται στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Μία ενεπίγραφη λειτουργική λόγχη συμπεριλήφθηκε στην έκθεση της Εκκλησίας της Ελλάδος «Μυστήριο Μέγα και Παράδοξον» το 2001.²¹ Το 2002 ο ξυλόγλυπτος σταυρός και δύο χρυσοκέντητα επιμανίκια ταξίδεψαν στη Νέα Υόρκη, για τις ανάγκες της έκθεσης «Post Byzantium: The Greek Renaissance» που συνδιοργάνωσαν το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και το Κοινωφελές

20. «Έννοείται ότι η μεταφορά αυτή ούδ'όπως έθιξε τὰ δικαιώματα τῆς ἀπολύτου ἐπὶ τοῦ Μουσείου (ενν. του δικού της) ἰδιοκτησίας τῆς Ἐταιρείας, ἅτινα τὸ Δημόσιον καὶ διὰ νέου ἐγγράφου ἀνεγνώρισεν ὡς τοιαύτην, ἀλλὰ καὶ πρωτόκολλα παραλαβῆς συνετάχθησαν...», αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Δελτίο της Εταιρείας με την αναγγελία της παράδοσης της συλλογής της (ΔΧΑΕ περ. Β', τ. Α', πρόλογος χωρίς σελιδαρίθμηση).

21. *Μυστήριο Μέγα και Παράδοξον: Σωτήριο Έτος 2000. Έκθεσις Εικόπων και Κειμηλίων* (Αθήνα, 28 Μαΐου – 31 Ιουλίου 2001), Αθήνα, 2002, 340-341, αρ. 125.

*Ευλόγλυπτος σταυρός του 17ου αιώνα, από τη δωρεά της μονής στο μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Σήμερα περιλαμβάνεται στη συλλογή μικροτεχνίας του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου και έχει παρουσιαστεί σε περιοδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό (φωτογραφία από την έκδοση *Ο κόσμος του Βυζαντινού Μουσείου*, Αθήνα, 2004).*

Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης.²² Δεκαέξι αντικείμενα παρουσιάστηκαν επίσης το 2002 στη μεγάλη έκθεση *Από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο* (29 Μαρτίου 2002 - 7 Ιανουαρίου 2003),²³ που είχε ως θέμα τη δραστηριότητα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και την ίδρυση του Μουσείου.

Ευχής έργον θα ήταν να εκδιδόταν στο μέλλον ένας πλήρης, αναλυτικός κατάλογος των αντικειμένων της δωρεάς, που θα συμπλήρωνε την εικόνα του κειμηλιακού πλούτου της μονής Αγίας και θα παρείχε σημαντικά στοιχεία για την περαιτέρω έρευνα της ιστορικής παρουσίας της ίδιας και της ιστορίας της Άνδρου, και, ευρύτερα, για την εξέλιξη της μεταβυζαντινής τέχνης.

22. E. Chalkia (ed.), *Post-Byzantium: the Greek Renaissance. 15th-18th century treasures from the Byzantine & Christian Museum*, Αθήνα (7 Νοεμβρίου 2002 - 8 Φεβρουαρίου 2003), Αθήνα, 2002, 148-149, αρ. 28, 192-193, αρ. 47, 1961-97, αρ. 49.

23. Γκράτζιου - Λαζαρίδου (επ.), *Από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο*, ό.π., 201-203, αρ. 194-209.